

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

אלול - מקורות והערות

תקיעת שופר

במדרש מובא שבר"ח אלול אמר הקב"ה למשה "עלה עליי ההרה", כדי לקבל את הלוחות השניים. באותו יום העבירו שופר במחנה כדי שלהודיע לישראל שמשה עלה להר ושלא יטעו שוב ויעשו ע"ז. בעקבות זאת תקנו חז"ל לתקוע בכל שנה בראש חודש אלול ובכל החודש¹. שני טעמים נתנו לתקיעות אלו:

א. לערבב את השטן - תוקעים בכל יום מימי חודש אלול כדי להטעות את השטן שלא ידע מתי ראש השנה וכך לא יוכל לקטרג עלינו².

ב. להתעורר לתשובה - קול השופר מעורר לתשובה, ככתוב "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו". קול השופר כביכול אומר "עורו ישנים משתנכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם" (לשון הרמב"ם)³.

מצוות תשובה

בתורה כתוב "ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו"⁴. ומשמע שיש מצוות עשה של חזרה בתשובה. ובאמת כך היא דעת הרמב"ן, הספורנו, רבינו יונה, מהר"י וייל ושו"ת בנימין זאב⁵. אולם לדעת הרמב"ם אין מצוות עשה לשוב בתשובה, אלא אם אדם רוצה לחזור בתשובה מוטלת עליו מצוות עשה להתוודות⁶. מהו אם כן פירוש הפסוק לפי הרמב"ם: התורה מבטיחה שלעתיד לבוא כל עם ישראל ישוב בתשובה שלמה, במהרה בימינו⁷.

שלבי התשובה

הרמב"ם מונה ארבעה שלבים בחזרה בתשובה.

א. עזיבת החטא - השלב הראשון הוא "סור מרע", לא רק במעשה אלא גם במחשבה.

ב. קבלה לעתיד - אחרי שעזב את החטא גם במחשבה, יקבל שלא לחטוא עוד. שני שלבים אלו הם כמעט אחד, ועל שניהם מביא הרמב"ם את הפסוק, "עֲזֹב רָשָׁע דְרָכָו וְאִישׁ אֶן מִחֻשְׁבֹּתָיו וְיָשֵׁב אֶל ה' וְיִרְחַמְהוּ וְאֶל אֱלֹהֵינוּ כִּי יִרְפָּה לְסֻלֹחַ".

ג. חרטה - בנבואת ירמיה נאמר, "כִּי אֶחָרִי שׁוּבִי נִחַמְתִּי וְאַחֲרֵי הַיָּדְעֵי סַפְקֹתַי עַל גְּרַף בְּשִׁתִּי וְגַם נְכַלְמֹתַי כִּי נִשְׁאַתִּי חֲרַפְתִּי נְעוּרֵי", מזה למד הרמב"ם שהשלב הבא אחרי הקבלה לעתיד הוא החרטה והצער על העבירות שעבר.

ד. וידוי - השלב האחרון בתשובה הוא הוידוי. את הוידוי יש לומר בפה ולא מספיק מחשבה. וצריך לפרט את החטא, לומר שהוא מתחרט עליו ולומר את מה שקיבל על עצמו לעתיד⁸.

אחרי שקיים האדם את שלבי התשובה המנויים לעיל, עדיין ראוי שימשיך ויבקש מחילה וסליחה מה' יתברך, וכל חייו יתחנן לפני ה' ויתן צדקה ויתרחק מאד מהדבר בו חטא⁹.

מקורות והערות.

1. טור (אורח חיים סימן תקפא).

"תניא בפרקי ר"א בר"ח אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה שאז עלה לקבל לוחות אחרונות והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר ע"ג והקב"ה נתעלה באותו שופר שנאמר (תהלים מ"ז) עלה אלהים בתרועה וגו' לכן התקינו חז"ל שיהו תוקעין בר"ח אלול בכל שנה ושנה וכל החדש כדי להזהיר ישראל שיעשו תשובה שנאמר (עמוס ג') אם יתקע שופר בעיר וגו' וכדי לערבב השטן"

2. דרכי משה (הקצר אורח חיים סימן תקפא ס"ק א)

"ובמנהגים של מה"ר אייזיק טירנא (מנהגי סליחות עמ' פו) מנהג לתקוע מראש חדש אלול עד ערב ראש השנה שהוא זכור ברית ואז מפסיקין לתקוע וחוזרין ותוקעין בראש השנה וזהו שלשים יום וסמך לדבר (תהלים פא ד) תקעו בחדש שופר דמשמע חדש שלם שהוא שלשים יום והכל כדי לערבב השטן שלא ידע מתי יהיה ראש השנה ולכן נמי אין מברכין חדש תשרי עכ"ל וכן המנהג רק שאין תוקעין רק בשחרית. ובהגהות מהרא"ק (במהרי"ל ה' ימים נוראים סי' ה' עמ' רס) שיש נוהגין להפסיק לתקוע שלשה ימים קודם ראש השנה עכ"ל אבל המנהג כדברי מה"ר אייזיק טירנא".

ובשו"ע (או"ח סי' תקפא סעי' א) לא הביא מנהג זה של התקיעות, אלא כתב שנוהגים שמר"ח נוהגים לקום באשמורת ולומר סליחות והרמ"א כתב על דבריו "ומנהג בני אשכנז אינו כן, אלא מראש חדש ואילך מתחילין לתקוע אחר התפלה שחרית, ויש מקומות שתוקעין ג"כ ערבית". ואח"כ הביא את מנהג האשכנזים לומר סליחות רק בשבוע שחל בו ראש השנה.

3. על דברי הטור "לכן התקינו חז"ל שיהיו תוקעין בראש חדש אלול וכו' שנאמר אם יתקע שופר בעיר וכו'" (דבריו הובאו במלואם לעיל במקור 1). הקשה הב"י, "איכא למידק שכבר הביא ראייה משופר שתקעו במדבר ולמה ליה תו לאיתוויי ראייה מאם יתקע שופר בעיר?"

ומתוך הב"י שני תירוצים:

א. "יש לומר משום דאיכא למידחי דאף על פי שעל ידי שופר נמנעו ישראל במדבר מלחטוא אינו מפני שהשופר מיוחד לכך דהוא הדין אם היו מעבירין כרוז היו נמנעים על ידו מלחטוא לכך הביא

מאם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו דמשמע שקול השופר גורם להחריד האדם מפחד ה' ומהדר גאונו".

ב. "ועוד יש לומר דמשופר המדבר לא למדנו אלא שעל ידו נמנעו מלחטוא אבל עדיין אנו צריכין ללמוד שעל ידי קול שופר אדם מתעורר לשוב בתשובה ולכך הביא פסוק דאם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו".

והרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ג הל' ד) כתב "אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה, לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב, חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה, עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה שנאמר וצדיק יסוד עולם זה שצדק הכריע את כל העולם לזכות והצילו..."

4. פרשת ניצבים (דברים ל ב)

"וְשִׁבֶתָ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם וּבְנִיחָד בְּכֹל לְבַבְךָ וּבְכֹל נַפְשְׁךָ".

5. רמב"ן (דברים ל יא).

וטעם כי המצוה הזאת - על כל התורה כולה. והנכון, כי על כל התורה יאמר (לעיל ח א) "כל המצוה אשר אנכי מצוך היום", אבל "המצוה הזאת" על התשובה הנזכרת, כי והשבות אל לבבך (בפסוק א) ושבת עד ה' אלהיך (בפסוק ב) מצוה שיצוה אותנו לעשות כן. ונאמרה בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן. והטעם, לאמר כי אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים תוכל לשוב אל ה' ולעשות ככל אשר אנכי מצוך היום, כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך אבל קרוב אליך מאד לעשותו בכל עת ובכל מקום".

וכדבריו כתבו גם הספורנו (דברים שם), רבינו יונה (תחילת שערי תשובה), דרשות הר"ן (דרוש ו), שו"ת מהר"י וייל (סי' קצא) ובשו"ת בנימין זאב (סי' שא).

6. כתב הרמב"ם (תשובה פ"א ה' א) "כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך הוא שנאמר איש או אשה כי יעשו וגוי והתודו את חטאתם אשר עשו זה וידוי דברים, וידוי זה מצות עשה" ומדבריו משמע שהוידוי הוא מצוות עשה, אבל עצם התשובה אינה מצווה. וכך ביאר את דברי הרמב"ם במנחת חינוך (מצווה שסד).

ובשיטת הרמב"ם עיין עוד בספר מועדי קדשך (להרה"ג אליהו שלזינגר שליט"א סי' י).

7. כדברי הרמב"ן דלעיל ועיין עוד בספר מועדי קדשך (שם).

8. רמב"ם (תשובה פ"ב ה' ב)

"ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזוב רשע דרכו וגוי, וכן יתנחם על שעבר שנאמר כי אחרי שובי נחמתי, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגוי, וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו".

ובפרק א (ה' א) כתב הרמב"ם "כיצד מתודין אומר אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך והרי נחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה, וזהו עיקרו של וידוי, וכל המרבה להתודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח".

9. רמב"ם (תשובה פ"ב ה' ד)

"מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים ועושה צדקה כפי כחו ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו ומשנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותו המעשים ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עון מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח".